

Súperenie a boj v romantickej koncepcii Jána Kalinčiaka

Marta Fülöpová

FÜLÖPOVÁ, M.: Competition and struggle in Ján Kalinčiak's conception of Romanticism

SLOVENSKÁ LITERATÚRA, vol. 69, 2022, no. 4, pp. 356-363

DOI: <https://doi.org/10.31577/slovlit.2022.69.4.3>

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3732-8144>

Key words: Ján Kalinčiak, Slovak literary Romanticism, Romantic hero, chivalric literature, the concept of the rival

The writer, poet, and teacher Ján Kalinčiak (1822 – 1871) is a representative of the strand of Slovak Romantic fiction that accentuates the subject. His oeuvre helps build the individualistic, heroic variant of Slovak Romanticism, putting emphasis on the individual and freedom – also in relation to the nation. For Kalinčiak, Romanticism was not just a way of artistic self-expression, but also a path towards personal heroism. Kalinčiak's leaning towards Romanticism is demonstrated among other things on the fact that he drew on European schools of thought concerning such issues as the portrayals of knightly characters. These drew on mediaeval models preferred in the poetics of Romanticism. Kalinčiak modelled his literary world on the basis of the concept of noble rivals, equal adversaries and his portrayals abstained from building negative characters. His version of Romanticism is not based on the fight between good and evil, but on the struggle between two competing visions of the world which in their search for authenticity naturally get into conflict. While his historical fiction is undeniably Romantic, his best known work, *Reštavrácia* ([County elections], 1860) used to be regarded as a transitional piece bearing elements of Realism. Current research, however, regards it as Romantic.

Kľúčové slová: Ján Kalinčiak, slovenský literárny romantizmus, romantický hrdina, rytierska literatúra, koncept rivala

Prozaik, básnik a pedagóg Ján Kalinčiak (1822 – 1871, sám používal tvar mena Kalinčák) je súčasťou slovenského literárneho kánonu ako jeden z prvých predstaviteľov slovenskej umeleckej historickej prózy. Predstavuje individualistický, heroický variant slovenského romantizmu, ktorý bol zameraný na hodnotu a slobodu jednotlivca aj vo vzťahu k národu. Jeho život aj tvorbu zásadne ovplyvnili priateľstvá s predstaviteľmi slovenského kultúrneho a politického života. Na evanjelickom lýceu v Prešporku bol jeho učiteľom Ľudovít Štúr (1815 – 1856), spolužiakom mu bol Andrej Sládkovič (1820 – 1872), s ktorým absolvoval štúdium aj na univerzite v Halle, kde si obaja osvojili „ideu osobnej a tvorivej slobody“ (Bilińska 2021: 94).

V literárnej tvorbe nadväzoval na domáce zdroje romantickej literatúry, opieral sa však takisto o impulzy európskeho romantizmu.¹ V poézii sa prejavil ako romantický básnik-individualista: stvárňoval vlastenecké témy, skúšal folklórne vzory a nadväzoval na ne, ale najviac bol zaujatý vlastným citovým prežívaním.² V intímnych veršoch nasledoval vzor trubadúrskych piesní, adoroval nedosiahnuteľnú ženu (*Márii od Jána*, 1846), neskôr sa dojímal jej pohrebom a smútil nad zánikom nerealizovateľnej lásky (*Smutný pohreb*, 1847).

V próze, ktorá sa stala jeho dominantným literárnym druhom, písal kratšie texty s historickou tematikou (označoval ich ako povesti), ktoré obsahovali škálu romantických (presnejšie možno románových) dobrodružných i melodramatických zápletiiek známych z populárnej literatúry.³ Jeho najznámejšia próza *Reštavrácia* (1860) sa však vymyká dobrodružnému konceptu – tematicky sa orientuje na autorovu osobnú minulosť a podáva obraz uhorských zemanov a volieb.

Do celku jeho diela patria aj literárno-teoretické spisy, polemiky a príležitostné texty. Zapojil sa do sporu o *Žehry*, napísal recenziu na Štúrov spis *O národných piesňach a povestiach plemien slovanských* (1853), autobiografiu *Vlastný životopis* (1862) a memoáre *Rozpomienky na Andreja Sládkoviča* (1862). K teórii románu a širšie prózy sa vyjadril v otvorenom liste Jankovi Matúškovi *Epilóg namiesto prológu k „Orave“* (1870). Ako učiteľ bol známy a vyhľadávaný – pôsobil na evanjelických gymnáziách v Modre a Tešíne. Podľa vzoru svojho učiteľa z bratislavského evanjelického lýcea Tobiasa Gottfrieda Schröera (1791 – 1850), o ktorom sa vo *Vlastnom životopise* vyjadril, že „vychoval práve tak šľachetných Maďarov, ako i Slovákov“ (Kalinčiak 2009: 413), usiloval sa sám pedagogicky pôsobiť tak, aby sa u každého študenta rozvíjala jeho individualita.⁴ Dôležité pre neho bolo

1 Napríklad Adam Miczkiewicz, Michał Czajkowski, Józef Ignacy Kraszewski, Alexej Stepanovič Chomiakov, ale aj William Shakespeare, Johann Wolfgang Goethe, Friedrich Schiller, Heinrich Heine, Walter Scott, George Gordon Byron (Mráz 1936: 149).

2 Osobný život J. Kalinčiaka prestupoval do jeho tvorby, rovnako ako romantická obraznosť literatúry do osobných výpovedí. V liste Samovi Bohdanovi Hroboňovi v roku 1846 napríklad písal: „Myslite si orla, ktorý smelým okom pozerá do nekonečnej ďalekosti priezračnej, nebeskej, ktorý trepe krídlami, chce vyletieť nad svety a nemôže, bo je reťazami na zem okovaný: a máte stav môj. Duša sníva – a každodennosť jej sny morí, srdce letí a každodennosť mu krídla obstrihuje, myseľ ničí a prekážky a hate a každodennosť sa jej vysmieva i odberá bystrotu údom, vyhasuje oheň zrakov, zastupuje útlosť sluchu“ (Kalinčiak 1965: 275).

3 Ide o také motívy ako sprisahanie, krvná pomsta, únos ženy, súboj dvoch seberovných rytierov, otrávenie manželky, zamurovanie novorodenca a krvavá svadba (*Bratova ruka*, 1845/1846; *Pití lásky*, 1846/1847; *Mládenec slovenský*, 1847/1848; *Láska a pomsta*, 1858; *Orava*, 1870; Klátik 1976: 193).

4 Z Kalinčiakových príležitostných textov možno uviesť prejavy k študentom evanjelického gymnázia v Tešíne na úvod a záver školského roka, ktoré neskôr vyšli pod názvom *Reči študentstvu*.

358 aj spojenie študentov s národom, o čom svedčia jeho slová z príhovoru k otvoreniu školského roka, ktorý predniesol už ako riaditeľ tešínskeho evanjelického gymnázia:

„Nemecký mladík musí byť v skutku hrdý pri bližšom zoznámení sa s plodmi tisícročnej duchovnej činnosti svojho ľudu. Slovanský mladík sa zas opravdive musí nadchnúť na pokladoch nemeckého umenia a nemeckej literatúry a môže čerpať z tejto studnice samého oživujúceho ducha, aby ten duch v ňom a skrze neho priniesol raz bohaté ovocie aj na domácej mladistvej pôde a v strede jeho čerstvého a životaschopného ľudu“ (Kalinčiak 1965: 229-230).

Literárnohistorická reflexia tvorby Jána Kalinčiaka

Kalinčiakovi súčasníci vyzdvihovali originalitu jeho tvorby, v poézii najmä vypätý subjektivismus, v próze spôsob zachytenia hovorovosti a dynamizácie dialógov. Autori z českého prostredia, pre ktorých bolo uhorské zemianstvo exotikou, ako Vítězslav Houdek či Jaroslav Vlček, oceňovali jeho obraz zemanov. Slovenská literárna história ho výskumne situovala síce vždy blízko jadra romantickej literatúry, no akoby si stále uvedomovala jeho odlišnosť od národno-ideologickej línie slovenského romantizmu. Rozbor Kalinčiakových próz bol súčasťou všetkých dejín literatúry a rozsiahlejších prác k romantizmu (výberovo J. Vlček, Jozef Škultéty, Flora Kleinschnitzová, Milan Pišút, Cyril Kraus, Stanislav Šmatlák, Ján Števček). Prvá literárnohistorická monografia o J. Kalinčiakovi vyšla v polovici tridsiatych rokov 20. storočia: Andrej Mráz v nej zdôrazňoval spisovateľovu slovenskú a slovanskú ukotvenosť, reflektoval jeho obraz zemianstva a usiloval sa ho zbaviť obvinenia z „hungaristickej ideológie“ (Mráz 1936: 190).⁵ V období socializmu bol Kalinčiakov vzťah k zemianstvu interpretovaný v intenciách triedneho boja, zdôrazňovali sa slovanské a ľudové prvky v jeho tvorbe. Jeho dielo však kládlo takýmto ideologickým interpretáciám relatívne veľký odpor. Najčítanejšie a najúspešnejšie Kalinčiakovo dielo, próza *Reštavrácia*, sa vymyká nielen romantickému historizmu, ale takisto nacionálnemu ideologizmu. Obraz zemanov, vykreslený s autorskými sympatiami, bol ťažko prijateľný v medzivojnovom Československu, ktoré sa snažilo odstrániť pozostatky po uhorskej štátnosti, ale aj v období socializmu, keď zemanovia boli považovaní za triednych nepriateľov. V druhej polovici 20. storočia sa výskumy zamerali na kontakty Kalinčiakovej tvorby so slovanskými i s inými európskymi literatúrami (Dionýz Ďurišin, Jozef Hvišč, Rudolf Chmel). Ďalší bádatelia sa venovali čiastkovým aspektom jeho diela, napríklad úlohe frazeologizmu (Rudolf Kliský, Mária Ivanová-Šalingová) alebo otázkam sujetu (Zlatko Klátik). Problematike prózy sa obširnejšie venoval Július Noge. Pri príležitosti stého výročia Kalinčiakovej smrti v roku 1971 sa konala vedecká konferencia venovaná jeho dielu a slovenskej romantickej próze, ktorú organizovala Pedagogická fakulta Univerzity Komenského spolu s Ústavom slovenskej literatúry Slovenskej

5 J. Škultéty v maďarských reprezentatívnych všeobecných dejinách literatúry *Egyetemes irodalomtörténet* (štvrtý zväzok, 1911), pre ktoré napísal dejiny slovenskej literatúry, charakterizoval Kalinčiakove postavy ako „rodných bratov postáv opísaných v historických prózach Kálmána Thalého“ (Heinrich 1911: 637). Kálmán Thaly (1839 – 1909) bol maďarský historik a básnik, ktorý sa preslávil svojim oduševnením pre tematiku kuruckých vojen a kuruckú poéziu.

akadémie vied. Od deväťdesiatych rokov 20. storočia sa pozornosť presunula na estetické a teoretické otázky: Ladislav Čúzy analyzoval vývin Kalinčiakových literárnoestetických názorov a ich vzťah s koncepciou L. Štúra (Čúzy 1986), René Bílik začlenil jeho historické prózy do hĺbkovej interpretácie historickej tematiky v literatúre, pričom sa upriamil na rozkrytie obraznosti, genologické otázky a problematiku irónie a komiky (Bílik 2010; Bílik 2011).

Keďže Kalinčiakova *Reštavrícia* bola často hodnotená ako prejav (pan)-realizmu, o jej zaradení k romantizmu sa dlho viedli literárnovedné polemiky. V súčasnosti, aj vďaka interpretáciám R. Bílika, vládne relatívny konsenzus o príslušnosti tohto textu k poetike romantizmu. Aktuálny výskum naznačuje návrat k východiskám Kalinčiakovej tvorby – relatívne široká pozornosť sa venuje uhorským kontextom jeho diela, literárnym aj historickým, nanovo sa skúmajú žánrové a tematické dotyky s maďarskou literatúrou, ako to dokazujú príspevky Anikó Dušíkovej, Józsefa Demmela, Ivana Halásza a Gábora Schweitzera, ktoré sú súčasťou ponúkaného tematického bloku.⁶ Kalinčiakove novely a romány sú naďalej atraktívnym materiálom pre výskum beletrizácie prózy, jej dynamizácie a lyrizácie.

Osobný postoj romantického hrdinu

V historických romantických prózach sa J. Kalinčiak sústreďoval na uhorské dejiny a v rámci nich na postavy hrdinov. Jeho charaktery sú vášnivé, ale vo svojom prežívaní vytrvalé, zmietajú sa medzi možným a nemožným, povinnosťou, citmi a činmi. Postoj hrdinu mu bol vlastný aj v osobnom živote a súvisel s rodinnou výchovou.⁷ Otec mu dával za vzor veľké historické osobnosti ako Alexander Veľký alebo Napoleon,⁸ čo sa odrazilo aj na jeho životnej filozofii, ako o tom píše vo *Vlastnom životopise*: „Už pudom hnaný som sa už v chlapectve na takýto spôsob vždy pridržiaval stránky slabšej, akoby som bol cítil, čo som si v mužskom veku abstrahoval: že nie je žiadne majstrovstvo s behom rieky napred pokračovať, ale že väčšia sila požaduje sa oproti mocnému vplyvu času, a to, čo sa všeobecne zatracuje a odsudzuje, zastávať“ (Kalinčiak 2009: 409). V autobiografii definoval svoju individuálnu identitu na základe východísk z detstva, „napísal seba“ (Taranenková 2012: 681, 685). Ukázal tiež, že jeho obrazy hrdinov súvisia so záľubou

6 Rok 2022 je rokom 200. výročia narodenia Jána Kalinčiaka, Jána Francisciho, Janka Kráľa a Jána Palárika a tiež 150. výročia smrti Andreja Sládkoviča. Pri tejto príležitosti organizovali Katedra slovenskej literatúry a literárnej vedy Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave a Ústav slovenskej literatúry SAV medzinárodnú vedeckú konferenciu Autori, diela, kontexty 1822 – 2022, ktorá sa uskutočnila 5. a 6. mája 2022. V tomto čísle časopisu *Slovenská literatúra* publikujeme príspevky týkajúce sa osobnosti a diela J. Kalinčiaka.

7 Obraz rytierov v Kalinčiakovej tvorbe možno chápať ako dedičstvo po otcovi. Po matke Terézii Rutkayovej, ktorá pochádzala zo starého zemianskeho rodu, „zdedil“ tému uhorského zemianstva, ktorá sa stala jeho druhou ústrednou témou, najmä v porevolučných prózach. Vo *Vlastnom životopise* o tomto materinskom vplyve napísal: „Matka podaniami o rodinách zemianskych celej Turčianskej stolice od nepamäti sveta a povestami národnými ustavične zošľachťovala detinstvo moje“ (Kalinčiak 2009: 408).

8 O Napoleonovi napísal J. Kalinčiak báseň *On parlera de sa gloire* (1846/1847), v preklade „Budeme hovoriť o jeho sláve“. Je to citát z vlasteneckej piesne, ktorú v roku 1828 napísal na Napoleona vo počesť francúzsky básnik Pierre-Jean de Béranger (1780 – 1857).

360 v antických príbehoch, v ktorých stoja proti sebe rovnocenní hrdinovia.⁹ Antické epické vzory signalizuje takisto obdiv k tvorbe Jána Hollého.¹⁰

Osobné výpovede svedčia o prítomnosti romantického heroizmu J. Kalinčiaka aj v subjektívnej rovine, čo manifestuje napríklad jeho prežívanie romantickej lásky jediný raz v živote k nedosiahnuteľnej žene. Z tejto lásky sa „vypísal“ v próze *Púť lásky*, kde zobrazuje súperenie dvoch rovnocenných hrdinov o lásku dievčaťa: „*Boj to bol pekný, zaujímavý. Dvaja mládenci v prvej sile svojho mužstva, obidvaja vychýrení silou a smelosťou, obidvaja od dlhšieho času si žiadajúci, aby raz jeden s druhým skúsiť mohli svoju silu, zišli sa vedno a udreli na seba pre kochanú dievčinu, a to pred jej očami*“ (Kalinčiak 2009: 137). Milenecká dvojica v texte je určená: Žofia ľúbi Jána Černoka. Jeho sokom v láske aj na bojovom poli je aga Osman (s ktorým možno stotožniť autora). Jeho láska k Žofii vyznieva v próze úprimnejšie, obetavejšie a vášnivejšie než Černokova. Osman nie je žiaden zloduch-nepriateľ, ale skutočný rival, ktorý svojho šťastného soka v láske inak prevyšuje v každej sfére. Kalinčiakovo literárne „zúčtovanie“ so svojím antagonistom predstavuje smrť Jána Černoka, ktorého Osman pustí z väzenia. Oblečený do tureckých šiat zaspí, kým čaká na Žofiin návrat z mesta. Na spiaceho muža náhodou natrafia dvaja sedliaci, ktorí ho považujú za Turka a v spánku mu roztnú hlavu. Černok je smrťou degradovaný trojnásobne: zomiera nepoznaný, preoblečený do tureckých šiat, teda priradený k strane, proti ktorej celý život bojoval. Zomiera v spánku nečinný a bezbranný, zabitý rukou anonymných sedliakov, nie bojovníkov. Dochádza k absolútnej deštrukcii všetkého rytierskeho, čo túto postavu určovalo.

Pri próze *Púť lásky* sa J. Kalinčiak opiera o európsku romantickú poetiku, čerpajúcu z antickej a zo stredovekej tradície. Jej možným inšpiračným zdrojom je rytiersky epos *Zúrivý Roland* (1532) Ludovica Ariosta (1474 – 1533). Nemeckí romantickí filozofi – Georg Wilhelm Friedrich Hegel, Friedrich Schelling aj obaja Schlegelovci (Pinna 2019: odsek 4) – zaraďovali tento epos do dejín literatúry a reflektovali ho ako vzorový exemplár rytierskej romancy (Wellek 1981: 78-79). Kalinčiak vykazuje s Ariostom spoločné znaky na tematickej úrovni (napríklad milenecký trojuholník, láska moslima ku kresťanke, žena-bojovníčka),¹¹ najmä však vo sfére zobrazenia rytierskych ideálov. Podľa romantickej poetiky rytiersky postoj vyjadroval aj vzťah subjektu k svetu, lebo rytieri uskutočňovali svoju individualitu akciou, konaním, romantickým činom – bojom alebo sebaobetovaním. Postava rytiera nadväzuje na hegelovskú teóriu subjektu, podľa ktorej „individualita interpretuje a determinuje seba prostredníctvom aktivity“, ako písal v roku 1835 G. W. F. Hegel v *Prednáškach o estetike* (Pinna 2019: odsek 5). Kalinčiak vysvetľoval princíp boja dvoch entít svojim študentom psychologickým uspošobním človeka a zákonitým odhaľovaním pravdy:

9 „Bola to už v chlapčensťve mojom vlastnosť nikdy nedopustiť, aby sa komu krivda stala; a čo by som k tomu ešte povedať mohol, je to, že čítajúc Krameriusovu Trojanskú kroniku s veľkým zaľúbením, vždy som stával po strane Hektora oproti Achillovi“ (Kalinčiak 2009: 409). Príznačné je, že jeho vyvolencom je Hektor, tragický trójsky hrdina, ktorý bráni svoj domov, a nie Achilles, ústredná postava eposu.

10 J. Kalinčiak venoval J. Hollému gratulačnú báseň *Velebnému otcovi Slovákov Jánovi Hollému na deň jeho mena 1843 24. júna* (tlačou vyšla až v roku 1893).

11 V Kalinčiakovej tvorbe má „osobné“ a „literárne“ množstvo spoločných bodov. V súvislosti s eposom *Zúrivý Roland* je pozoruhodné, že jeden z hlavných hrdinov, Ruggiero, je potomkom Hektora z Tróje, ktorý bol Kalinčiakovým obľúbeným hrdinom.

„Každý z nás chce teda niečo iné, ale predsa jednako len chceme jedno a to isté. Každý totiž chce, čiastočne z egoizmu a čiastočne vedený vlastným najmnútornejším presvedčením, to, čo sa mu zdá byť najlepšie. Lenže pritom často naráža na presvedčenie a na snahy iných, ktorí tiež sú presvedčení, že sa musia práve tak pevne pridržať svojich náhľadov a svojich snáh, ako aj ich protivníci. Samo sebou sa rozumie, že z toho prirodzeným spôsobom povstáva boj, ktorý nepozorujeme u iných tvorov, no tento boj je práve oným prostriedkom, ktorý privádza človeka k jeho určeniu, keďže každému jednotlivcovi poskytuje jeho sily a snahy. Z nich však, len čo sa jednotlivé mienky a náhľady vyrovnali medzi sebou a keď sa vášne obapolne vybili, vychádza najavo pravda“ (Kalinčiak 1965: 231).

Konštelácia dvoch hrdinov, z ktorých jeden musí zahynúť, fungovala v literatúre romantizmu aj ako nositeľ efektu tragickosti. Kalinčiakovi hrdinovia historických próz situovaných do obdobia panovania Matiaša či protitureckých vojen (napríklad Jaroslav Bozkovický, Milko Pankráč, aga Osman) reprezentujú rytiersky typ hrdinu, ktorý má svoj primárny zdroj v stredovekej kultúre, jeho korene však siahajú k antickým herosom. Rytierska rivalita je špecifickou črtou hrdinských eposov, kde ju možno považovať za spôsob vyrovnávania sa s nepriateľskými obrazmi, keďže predstavuje pokus o rehumanizáciu nepriateľa. Konceptia dehumanizovaného, diabolského nepriateľa sa v eposoch nahrádza princípom rivality, juxtapozíciou dvoch vyrovnaných partnerov, kde je víťazstvo o to cennejšie, čím je protivník vznešenejší. J. Kalinčiak to vyjadril v románe *Knieža liptovské* (1852) aj explicitne: „*Veď to za to nič, že je naším nepriateľom; ba ja by som rád, aby bol čím najhodnejší, aspoň by víťazstvo Zápolovi bolo potom tým väčšie a krásnejšie, čím by jeho odporník bol väčší a silnejší*“ (Kalinčiak 1960: 48). Koncept rivalov obsahuje aj eventualitu spolupráce v prípade potreby, keďže obe strany majú rovnakú ľudskú podstatu, preto ho možno považovať za prostriedok humanizácie a integrácie.

Snaha o harmonizáciu

V neskorších prózach, ako boli *Reštavrácia* a *Orava*, sa postupne vytrácajú rytierski hrdinovia. Ich miesto preberajú spor a súperenie oproti sebe stojacich skupín zemanov. Kalinčiak si aj v tomto prípade zachoval empatické, neodsudzujúce zobrazovanie oboch strán aktérov. Takmer vôbec nevytvára exkluzívne obrazy dobrých a zlých, vedome odmieta ideologizáciu a tendenčnosť. Jeho prózy sú plné konfliktov, ale obraz nepriateľov absentuje. Dokonca aj v prípade národných obrazov badať veľkú zdržanlivosť pri vynášaní súdov. Slovenskú stranu zobrazuje ako kladnú, ale vzťah s Maďarmi, ktorí sú definovaní ako nepriatelia slovenského národného hnutia (v ideologických kontúrach, ktoré kreovali L. Štúr a Jozef Miloslav Hurban), vykresľuje skôr integračne.

Jeho negatívne postavy – ako napríklad Beatrix a Bátory v próze *Bozkovci* (1842), Vladimír v próze *Milkov hrob* (1845/1846), Zápoľa v románe *Knieža liptovské* alebo Mikuláš Blatnický v próze *Láska a pomsta* (1858) – sú zobrazené minimálne

362 s autorskou snahou o pochopenie, ich konanie je motivované a vysvetlené.¹² Navyše, záporné charakterové postavy zväčša nie sú potrestané smrťou; hrdinovia u Kalinčiaka končia oveľa častejšie tragicky ako ich nepriatelia.

Nositeľmi zániku, ktorí fyzicky likvidujú hrdinov na jednej alebo na druhej strane, sú hlavne anonymní kati, armáda, dav či neprivilegované vrstvy – hajdúsi alebo sedliaci. Tento princíp badať napríklad v próze *Piút lásky* pri smrti Jána Černoka alebo pri pokuse o zajatie Františka Rákócziho v próze *Svätý Duch* (1847/1848). Poddaní ako nástroj skazy zemanov vystupujú aj v *Reštavrácii*, kde najatí sedliaci svojím konaním zabránia skupinám zemanov odovzdať hlasy, alebo aj v románe *Orava*, kde paholci pustia na hrad nepriateľské vojská, ktoré zavraždia zemanov. Väčšina scén vraždenia nevinných sa viaže k davu alebo armáde (zánik dediny Svätý Duch v rovnomennej próze, zlynčovanie rodiny Revických v románe *Orava*). Sedliaci a dav pôsobia ako energia mimo silového poľa literárnych hrdinov, čím pripomínajú skôr antický koncept deus ex machina. Epická konštrukcia prispieva k dosiahnutiu efektu tragickosti lepšie než modernejšie ideologické naratívy nacionalizmu, prítomné napríklad v tvorbe J. M. Hurbanu. Podprahový archaizmus epickej konštrukcie Kalinčiakovej tvorby spočíva v tom, že zánik nie je osobná, ale osudová záležitosť, postavy sa jej nemôžu nijakým spôsobom vyhnúť, nie je výsledkom ich konania alebo nekonania, čím sa zbavujú bremena historickej zodpovednosti.

Oslabenie nepriateľských obrazov tiež znamená, že oproti romantickej exkluzivite a sporu s osudom volí J. Kalinčiak v literatúre aj osobnom živote neromantickú inklúziu, integráciu¹³ a empatiu. Jeho tvorba je vyvažujúca na dve strany: na jednej strane odmieta slovenský nacionalizmus ako východisko pre umelecký program, na druhej strane odoláva maďarizácii, kritizuje ju a vedome si volí slovenskosť, ktorá má v Uhorsku pozíciu slabšej národnej identity, a preto je podľa neho vznešenejšia. A. Mráz charakterizoval J. Kalinčiaka ako predstaviteľa národnej znášateľnosti, ktorý sa usiloval o dobré vzťahy medzi národnosťami aj konfesiami. Miesto riaditeľa gymnázia v Tešíne mohlo podľa neho súvisieť s Kalinčiakovými skúsenosťami a taktom pri práci v národnostne citlivých podmienkach. Takisto časopis *Orol*, ktorý v závere života redigoval, mal slúžiť ako priestor pre integráciu rôznych prúdov (Mráz 1936: 87-94, 119). Tento životný princíp sa prejavil aj v jazykovej rovine jeho literárnej tvorby, napríklad preferenciou prísloví a porekadiel, ktoré majú v prehovoroch postáv zjemňujúcu, vyrovnávajúcu funkciu, slúžia na premostenie rozdielov a sú nástrojom mediácie (Kliský 1946/1947: 142).

Autor usilujúci sa o harmóniu a harmonizáciu vyvolal vo svojom živote mnohé spory. Známe sú jeho konflikty s L. Štúrom a J. M. Hurbanom, ktorí mu vyčítali nedostatočnú horlivosť, chýbajúcu ideovosť a slabú zaniietenosť pre veci

12 Epická neutralita rozprávača hraničiaca s empatiou nadväzuje na antické eposy, ktoré boli vzormi pre stredoveké hrdinské piesne. V archaických epických textoch subjekt vyjadruje seba bez toho, že by bolo jeho konanie usúvzťažnené s morálnymi normami, je nabadaný iba citovými pohnutiami (Pinna 2019: odsek 5), na ktoré nadviazali sentimentalizmus a citovosť romantizmu. Ozvenu tohto spôsobu zobrazovania badať aj v tvorbe J. Kalinčiaka. Z. Klátik spája typológiu sujetu Kalinčiakových próz tiež s ľudovými rozprávkami (Klátik 1976: 198-199).

13 Kalinčiakova predstava Uhorska sa podobá integračným tendenciám u maďarských autorov, ktorí Slovákov zobrazovali ako súčasť uhorského národa. Z dnešného hľadiska sa najradikálnejšie k tejto téme vyjadril vo svojej poslednej próze *Orava*, kde hovorí o Tatrách ako o nemenných a jediných hraniciach Uhorska a o Slovákoch ako o rýdžich predstaviteľoch „rázu vlastne uhorského“ (Kalinčiak 2009: 282).

národa. Odmietal považovať folklór za hotové umenie, pretože podľa jeho kritérií 363 predpokladom vzniku umeleckého diela bola tvorivosť a jedinečnosť individuality.

Kalinčiakovo dielo charakterizuje romantické prekódovanie empirického pozorovania a textového nadväzovania,¹⁴ ktoré však nesmerujú k nacionálnemu idealizmu, ale k zachyteniu vznešenej tragickosti. Svoj literárny svet modeloval na základe konceptu rovnocenných súperov, pričom nevytváral nepriateľské obrazy. Jeho romantizmus nie je založený na spore dobra a zla, ale na konkurujúcich koncepciách, ktoré pri hľadaní vlastnej autenticity zákonite na seba narážajú.

Štúdia je výstupom grantového projektu VEGA 1/0315/21 *Poetika slovenskej prózy 18. – 20. storočia 2*. Zodpovedný riešiteľ: prof. PhDr. Miloslav Vojtech, PhD. Doba riešenia: 2021 – 2024.

Pramene

- KALINČIAK, Ján, 1960. *Knieža liptovské*. Bratislava: Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry.
 KALINČIAK, Ján, 1965. *O literatúre a ľuďoch*. Bratislava: Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry.
 KALINČIAK, Ján, 2009. *Reštavrícia a iné*. Výber zostavil, komentáre, vysvetlivky, kalendárium života a diela a doslov napísal René Bílik. Bratislava: Kalligram – Ústav slovenskej literatúry SAV. ISBN 978-80-8101-275-4.

Literatúra

- BILIŇSKA, Irena, 2021. Sládkovič dnes. *Slovenská literatúra*, roč. 68, č. 2, s. 93-96. ISSN 0037-6973.
 BÍLIK, René, 2010. Interpretačná sonda do „obrazov z nedávnych čias“ (Ján Kalinčiak: Reštavrícia). *Slovenská literatúra*, roč. 57, č. 5, s. 429-437. ISSN 0037-6973.
 BÍLIK, René, 2011. Smiech ako ironická alternatíva romantickej smrti. Ján Kalinčiak: Reštavrícia (1860). In *Sondy do slovenskej literatúry 19. storočia*. Bratislava: Kalligram – Ústav slovenskej literatúry SAV, s. 218-230. ISBN 978-80-8101-568-7.
 ČÚZY, Ladislav, 1986. K formovaniu literárno-estetického myslenia Jána Kalinčiaka. *Slovenská literatúra*, roč. 33, č. 1, s. 63-70. ISSN 0037-6973.
 HUDEC, Jozef, 1956. Kalinčiakova Reštavrícia a jej ďalšia literárna súvislosť. *Slovenská literatúra*, roč. 3, č. 4, s. 509-510. ISSN 0037-6973.
 KLÁTIK, Zlatko, 1976. Typológia sujetu v Kalinčiakových historických novelách. *Slovenská literatúra*, roč. 23, č. 2, s. 179-200. ISSN 0037-6973.

KLISKÝ, Rudolf, 1946/1947. K otázke porekadiel v Kalinčiakovej Reštavrícii. *Litteraria Historica Slovaca*, roč. 1/2, s. 134-147.

MRÁZ, Andrej, 1936. *Ján Kalinčiak*. Martin: Matica slovenská.

TARANENKOVÁ, Ivana, 2012. Písať o sebe, písať seba. In *Podoby autobiografickej literatúry 19. storočia*. Bratislava: Kalligram – Ústav slovenskej literatúry SAV, s. 679-698. ISBN 978-80-8101-684-4.

WELLEK, René, 1981. *The History of Modern Criticism. 1750 – 1950. 2. The Romantic Age*. Cambridge: Cambridge University Press. ISBN 0-521-28296-9.

Elektronické zdroje

PINNA, Giovanna, 2019. Literature and action. On Hegel's interpretation of chivalry. *Rivista di Estetica* [online], vol. 70, no. 2, pp. 141-155. ISSN 0035-6212. Dostupné online <http://journals.openedition.org/estetica/5216>; DOI: <https://doi.org/10.4000/estetica.5216>

Mgr. Marta Fülöpová, PhD.

**Katedra slovenskej literatúry
a literárnej vedy**

Filozofická fakulta Univerzity

Komenského

Gondova 2

811 02 Bratislava 1

Slovenská republika

E-mail: marta.fulopova@uniba.sk

14 J. Kalinčiak sa neopieral výhradne o vlastnú fantáziu. Takmer vo všetkých dielach možno určiť nejaký druh predtextu, odkiaľ čerpal dejovú schému.